

MILORAD POPOVIĆ*

Kardelj o prvinah družbenega položaja delavskega razreda

1. Uvodna opomba

V številnih delih je Kardelj posvetil posebno pozornost in pripisoval poseben pomen celovitemu spoznavanju položaja in vloge delavskega razreda v socialistični samoupravni družbi. V tej predstavitvi Kardeljeve misli o delavskem razredu so predmeti raziskave naslednji: opredelitev pojma delavskega razreda, družbenoekonomski in družbenopolitični položaj delavskega razreda, pa tudi delavski razred kot revolucionarni subjekt demokratičnih in socialističnih sprememb samoupravne družbe oziroma osvobajanja dela.

2. Opredelitev pojma

Predvsem je treba poudariti, da je pri opredelitvi pojma delavskega razreda Kardelj izhajal iz osnovnih Marxovih postavk. Pri tem so mu bile tuje vsakršne šablone, kaj je delavski razred in kdo ga danes predstavlja; prav tako je nasprotoval vsakršnim obrazcem, ki v razlago pojma delavskega razreda vnašajo fizične kriterije, na primer, da se delavski razred določa po tem, kje in kaj človek dela.

Kardeljev teoretski prispevek k marksističnemu pogledu na pojem in bit delavskega razreda je v tem, da izhaja iz značilnosti proizvodnih družbenoekonomskih odnosov, ne pa iz konkretnega dela, izobraženosti delavcev ali njihovih fizičnih kvalitiet in lastnosti v delovnem procesu. Zato pravi, da »bi bilo Sizifovo delo, če bi iskali neko statično definicijo delavskega razreda v pogledu njegovih lastnosti. Delavski razred je mogoče definirati samo po značaju proizvodnih oziroma družbenoekonomskih odnosov v družbi, in sicer v procesu njihovega razvoja.«¹ To svoje mnenje Kardelj razširja tudi na celovito obravnavo delavskega

* Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj«.

¹ E. Kardelj: »Delavski razred, birokratizem in ZKJ«, »Problemi naše socialistične graditve«, knjiga X., str. 45. Ljubljana, DZS, 1975.

razreda v zgodovinskih razsežnostih, ko pravi, da »delavski razred ni enoten, da to nikoli v svoji zgodovini ni bil in da so relativno različni interesi znotraj delavskega razreda tudi v preteklosti porajali različne ideologije.«²

Kardelj posebej obsoja pojmovanja, ki delavski razred utesnjujejo samo na fizično delo v neposredni materialni proizvodnji, kajti pojem delavskega razreda v tem primeru določajo kategorije dela, ne pa razredni odnosi. Takšna pojmovanja Kardelj upravičeno zavrača, ker »razglašati samo ta del delavskega razreda za delavski razred, pomeni obenem razglašati celotno družbeno delo zunaj fizičnega dela v neposredni materialni proizvodnji za delo nekaterih drugih ‚razredov‘ . . . Ne smemo pozabiti, da je v produktu materialne proizvodnje opredmetena in reproducirana ne le delovna sila fizičnega delavca, marveč vseh delovnih ljudi v procesu družbenega dela.«³

Ko izhaja iz položaja delavskega razreda v proizvodnih odnosih kot osnovnega kriterija za določanje pojma delavskega razreda, je Kardelj natančen: »Pravzaprav se naš delavski razred lahko razlikuje in se razlikuje od delavskega razreda, kakršen je zgodovinsko nastal in se razvijal, samo po tem in le v tisti meri, v kateri preneha biti razred. Ta proces pa je pri nas šele na začetku.«⁴ Ta vidik je zelo zanimiv in pomemben, ne glede na to, da gre za dolgoročno vizijo oz. prihodnost.

Pojem delavskega razreda je moč pri nas pojasniti le tako, če izhajajo iz samoupravljanja. Samoupravljanje namreč ni samo demokratska forma, ampak predvsem politični izraz socialističnih produkcijskih oziroma družbenoekonomskih odnosov, največkrat odnosov med ljudmi v proizvodnji in delitvi. S tem, ko je samoupravljanje oblika in nosilec socialističnih ekonomskih odnosov, je hkrati tudi dejavnik, ki določa oblike celotnega demokratskega političnega sistema, torej tudi položaja delavskega razreda v družbi. Izhajajoč iz teh premis Kardelj pravi: ». . . s pojmom *delavskega razreda*⁵ v naših razmerah, torej v razmerah naše samoupravne socialistične družbe . . . razumem vse samoupravne delovne ljudi, združene v delu na družbenih sredstvih za proizvodnjo – od delavca do inženirja, znanstvenika, in tudi vse druge, ki v enakih družbenoekonomskih odnosih kakor ta delavec živijo od lastnega ustvarjalnega dela.«⁶ S tem je pojem delavskega razreda razširjen glede na klasične definicije delavskega razreda kot osnovne plasti v materialni proizvodnji, ker izhaja predvsem iz

² Edvard Kardelj: »Razredna pozicija Zveze komunistov danes«, »Problemi naše socialistične graditve«, knjiga X., str. 209, DZS, Ljubljana 1980. Da ima to vprašanje najširši pomen, je videti iz besed, ki sledijo: »Odtod diferenciacije v delavskem gibanju, razne ideologije, kako priti do oblasti, kako uresničiti socializem in podobno.«

³ E. Kardelj: »Delavski razred, birokratizem in ZKJ«, »Problemi naše socialistične graditve«, knjiga X., DZS, str. 46, Ljubljana 1980. Kardelj prav tako obsoja teze o tem, da so v socialistični družbi delavski razred vsi ljudje, razen ostankov buržoazije, in tezo o birokraciji kot novem razredu (prav tam, str. 7–11).

⁴ E. Kardelj: »Ekonomske in politični odnosi v samoupravni socialistični družbi«, Izbor iz del, knjiga I., IC Komunist, Beograd, 1970, str. 321.

⁵ Podčrtal avtor.

⁶ Intervju RTV Beograd, 1. januarja 1971, »Problemi naše socialistične graditve, knj. X., str. 280. V tem prispevku pojem delavskega razreda največkrat uporabljamo prav v tem pomenu.

značaja razrednih odnosov v sistemu socialističnega samoupravljanja kot novega proizvodnega odnosa. To jasno izražajo tudi Kardeljeve besede: »Pojem delavskega razreda obsega vse, ki imajo enak položaj v proizvodnih odnosih socialistične družbe, tj. enak delovni položaj v družbi in v razmerju do skupnega družbenega kapitala, torej v sistemu družbene reprodukcije.«⁷ Načelno gledano, to praktično pomeni, da so pri nas »vsi delovni ljudje, z izjemo zasebnih lastnikov, z vidika družbenoekonomskih odnosov, delavski razred«.⁸ Skratka, Kardeljeva stališča o pojmu delavskega razreda so teoretsko-znanstveni pogoji, ki temeljijo predvsem na resničnih spremembah, nastalih v biti delavskega razreda v razmerah socialističnega samoupravljanja, v veliki meri prav glede na njegovo perspektivo.

3. Družbeno-ekonomski položaj delavskega razreda

Samoupravni položaj delavskega razreda oziroma njegov družbeno-ekonomski položaj sploh, sta ključni vprašanji njegovega celotnega položaja v družbi. To je osnovno izhodišče številnih Kardeljevih del in njegovega prizadevanja za graditev političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

Vire Kardeljevega pojmovanja demokratičnih oblik oblasti in položaja človeka in ljudskih množic v političnem sistemu je najti že v njegovih prvih povojnih delih. Ta osnovna nit se vleče od njegovega članka »Moč ljudskih množic«,⁹ se izoblikuje v celovit koncept o temeljih značilnostih in vsebini socialistične demokracije¹⁰ in nazadnje o bistvu sistema socialističnega samoupravljanja, o čemer je pisal in govoril zlasti v zadnjih desetih letih.

Ko govori o družbeno-ekonomskem položaju delavskega razreda, Kardelj dosledno izhaja iz samoupravljanja, ki je, kakor poudarja, temeljno izhodišče in oporna točka, da lahko delavski razred in vsi delovni ljudje povežejo boj za svoj materialni položaj z uresničevanjem svojih dolgoročnih interesov in ciljev graditve socializma, da v demokratičnih političnih organizacijskih oblikah sprejemajo odločitve o svojih skupnih interesih in potrebah. To je pogoj za njihovo vsestransko uveljavitev v

⁷ Intervju »Delu«, 3. maj 1974. Kardelj prav tako poudarja, da je moč o enotnem delavskem razredu, ne glede na kvalifikacije in izobrazbo, govoriti »le, kadar družbeni položaj človeka resnično določata samo njegovo delo in njegov osebni dohodek po družbeno vzpostavljenih merilih za delitev na podlagi kvalitete in kvantitete dela.«

⁸ E. Kardelj: »Razredna pozicija Zveze komunistov danes«. »Problemi naše socialistične graditve«, knj. X., str. 207.

⁹ Med drugim Kardelj v tem članku piše: »Narodnoosvobodilno gibanje je že od vsega začetka raslo na globoki veri v neizčrpno ustvarjalnost širokih ljudskih množic... To dejstvo je dalo narodnoosvobodilnemu gibanju tisto prodorno silo in polet, ki sta mu prinesla toliko zmag nad premočnim sovražnikom. Tudi v prihodnosti bo to prvi in najpomembnejši pogoj čim hitreje in čim kvalitetneje obnove in graditve« (»Moč ljudskih množic«, »Borba«, 13. maj 1945).

¹⁰ V klasiko znanosti o političnem sistemu je prišla Kardeljeva misel, ki jo je izrazil že l. 1949 in poudaril, da »ne smemo nikoli pozabiti, da nikakršen popolni birokratski aparat, s še tako genialnim vodstvom na čelu, ne more vzpostaviti socializma... Razvoj socializma ne more iti po nobeni drugi poti, razen po poti nenehnega poglobljanja socialistične demokracije v smislu vse večje samouprave delovnih množic... v smislu vse večjega sodelovanja v neposrednem upravljanju v vsakem posameznem podjetju, ustanovi itd.« (E. Kardelj: »O narodni demokraciji v Jugoslaviji«, Izbor iz del, knjiga III., IC »Komunist«, Beograd 1979, str. 31–32).

celotnem družbenem delu in ustvarjanju, torej tudi za skupni položaj v družbi.

Usmeritev k samoupravljanju je pomenila odpiranje poti k drugačni logiki, kot smo jo poznali prej pod imenom administrativno in tehnokratsko upravljanje. To pomembno teoretsko, znanstveno in politično umevanje bistva samoupravljanja in položaja delovnega človeka v njem je Kardelj izrazil tako: »Prizadevamo si odpreti pot takšni logiki, ki bo na podlagi družbene lastnine proizvajalnih sredstev, torej na višji stopnji zgodovinskega razvoja ponovno združila delovnega človeka s pogoji, sredstvi in plodovi njegovega dela in tako sam družbeno-ekonomski odnos in položaj človeka spreminjala v poglavito gonilno silo družbenega napredka.«¹¹

Kot novo proizvodno razmerje je samoupravljanje tudi ekonomski in politični sistem. Samoupravljanje v tem pogledu predstavlja enotnost. Središčno mesto v določanju bistva in narave socialističnega samoupravljanja, in s tem tudi položaja delavskega razreda v njem, pa gre družbeni lastnini, ki opredeljuje vsebino proizvodnih in sploh družbeno-ekonomskih odnosov pri nas. Družbene lastnine torej ne gre razumeti le kot materialni temelj samoupravljanja. Je pogoj, osnova in bistvo socialističnega samoupravljanja. Zato ima precej širšo vsebino in pomen, kar je posebej pomembno z gledišča družbeno-ekonomskega položaja delavskega razreda. Zgodovinski smisel družbene lastnine – kot pravi Kardelj – je v prevladovanju odtujitve dela od družbenega kapitala, oziroma pomeni pot, ki vodi k integraciji dela in družbenega kapitala. »Takšno integracijo pa je mogoče izvesti le ob neposredni kontroli delavca nad objektivnimi materialnimi pogoji njegovega dela, torej v družbeno-ekonomski enotnosti živega in minulega dela, ki je opredmeteno v produkcijskih sredstvih in v družbenem kapitalu sploh.«¹² Na ta način družbena lastnina postaja splošni pogoj, ki posameznemu delavcu omogoča uresničevati pravico dela z družbenimi sredstvi, gospodariti s sredstvi razširjene reprodukcije in z drugimi pogoji, sredstvi in plodovi svojega dela, v enakopravnih pogojih z drugimi delavci v združenem delu.

Izhajajoč iz položaja delavskega razreda v združenem delu, Kardelj družbeno lastnino opredeli kot »sistem institucionaliziranih medsebojnih pravic in odgovornosti delavcev in vseh članov družbe, ne pa kot odnos individualnih ali kolektivnih subjektov do stvari ali kot odnos lastninskega monopola do ljudi, do delavcev, ki ne razpolagajo s takšnim monopolom.«¹³ Zato se družbenolastninski odnosi izražajo kot pravice in medse-

¹¹ E. Kardelj: »Družbeno-ekonomske naloge gospodarskega razvoja v prihodnjem obdobju«; edicija »Samoupravljanje«, knjiga I., »Svetlost«, Sarajevo 1979, str. 156. Kadar govori o družbenoekonomskem položaju delavskega razreda, ga Kardelj vedno povezuje tudi z mestom in vlogo, ki ju ima le-ta v sistemu politične oblasti. Na istem mestu zato poudarja, da »samoupravljanje s tem postaja ne le dominantna oblika in nosilec socialističnih ekonomskih odnosov . . . temveč tudi dejavnik, ki določa oblike celotnega demokratičnega političnega sistema«. To pravzaprav pomeni – ne glede na poudarjanje ekonomskih aspektov samoupravljanja kot novega proizvodnega odnosa – enotno celoto, vsak drugačen pristop pa bi bil umetna konstrukcija.

¹² E. Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, druga dopolnjena izdaja, 1976, str. 47.

¹³ E. Kardelj: »Svobodno združeno delo«. Ljubljana DZS, 1978, str. 26.

bojne obveznosti in odgovornosti delovnih ljudi v združenem delu, osvobojenih vseh oblik mezdnih odnosov, tako do lastnika kapitala, kot do države.

S podružbljanjem produkcijskih sredstev in družbenega kapitala sploh ter z razvojem samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov se je bistveno spremenil položaj delavskega razreda v družbi. Po Kardeljevem mnenju je to dvojnega pomena. Predvsem se je bistveno spremenil materialni položaj delavskega razreda, vendar pa tudi položaj delavskega razreda kot razreda. Načelno so mezdni odnosi samo ostanek starega v novih družbeno-ekonomskih odnosih in niso več glavna značilnost družbenih odnosov, posebej pa ne njihova neizbežna predpostavka.

Materialna in moralna vzpodbuda sta neločljivi. Kardelj je s tem v zvezi opozarjal, da je največja vzpodbuda delavca tista, ki ga povzdigne v samostojno mislečega ustvarjalca in svobodnega človeka. Da bi bil delovni človek lahko v takšnem položaju, mora predvsem razpolagati z materialnimi sredstvi oziroma odločati o pogojih in rezultatih svojega dela. Podčrtal je pomen takšnega položaja delavca in poudaril, da je »delavec načelno moralno stimuliran s tem, da ima v svoji temeljni organizaciji združenega dela, v svojih dohodkih in v svojih samoupravnih pravicah na podlagi pravice dela z družbenimi sredstvi, materialno podlago, na kateri lahko samostojno in svobodno razvija svoje ustvarjalne sposobnosti. S tem je delavec tudi materialno stimuliran, saj vsa njegova ustvarjalna prizadevanja in uspehi nenehno krepijo prav to materialno podlago njegove ustvarjalnosti, s tem pa tudi njegovih delovnih in življenjskih pogojev«. ¹⁴ Kardelj je ob tem, ko je govoril o povezanosti materialnega položaja delovnih ljudi v združenem delu z njihovo ustvarjalno vlogo sploh, poudaril pomen prizadevanj, da bi neposredni proizvajalci postali najpomembnejši dejavniki v proizvodnji, da bi se okrepil materialni temelj samoupravljanja, da bi dosegli čim večjo materialno in moralno zainteresiranost delovnih ljudi in kolektivov za povečanje produktivnosti, rast življenjskega standarda in socialne varnosti delovnega človeka, da bi se na tej podlagi čim bolj stabilizirali in reproducirali samoupravni družbenoekonomski odnosi. V tej zvezi govori Kardelj o ideološki strani boja za samoupravljanje in o položaju delovnih ljudi v njem. Po njegovih besedah je samoupravljanje najgloblji revolucionarni prodor v stare družbene strukture, kar jih pozna sodobna zgodovina. Zato je samoupravljanje »vztrajna in težka bitka, najprej z materialnimi možnostmi, ki nas omejujejo, in drugič, z vso strukturo zaostalih človeških odnosov in konservativne človeške zavesti, ki preprečuje hitrejše napredovanje«. ¹⁵ Ta širši, idejni pogled na samoupravljanje je seveda izjemno pomemben, posebej če upoštevamo dejanski položaj temeljnih delavskih slojev.

¹⁴ E. Kardelj: »Idejne, družbeno-ekonomske in politične opredelilne osnutka Zakona o združenem delu«, edicija »Samoupravljanje«, knjiga II., »Svetlost«, Sarajevo, 1978, str. 28.

¹⁵ E. Kardelj: Govor na slavnostni seji delavskega sveta Železarne Sisak ob dvajsetletnici samoupravljanja, »Problemi naše socialistične graditve«, knjiga X., str. 269.

Svoje neposredne in zgodovinske cilje lahko delavski razred uresniči samo kot organizirana sila. O tem Kardelj često razmišlja in vedno poudarja pomen organiziranosti. To v bistvu povzema tudi njegova poplošitev, ko govori o človeku in sreči, ter pravi, da sreče človek ne more ustvariti »sam, kot posameznik, temveč samo v enakopravnih odnosih z drugimi ljudmi«. ¹⁶ To Kardeljevo stališče je pravzaprav vizija in perspektiva. V isti študiji to vprašanje konkretizira in utemeljuje tako, da poudari organiziranost delavskega razreda kot bistveno predpostavko uresničenja njegove zgodovinske vloge. Kardelj to mnenje opredeljuje in utemeljuje zelo eksplicitno: »Svojo zgodovinsko vlogo v graditvi socialistične družbe more delavski razred kot vodilna samoupravna sila uspešno odigrati samo kot organizirana sila v združenem delu, kot organizirana sila v samoupravnem uresničevanju svojih socialističnih, kulturnih in drugih interesov, kot organizirana idejnopolitična sila v nenehnem krčenju poti, ki peljejo k uresničenju njegovih dolgoročnih zgodovinskih interesov in ciljev, kot organizirana sila v obrambi socialističnega razvoja v družbeni praksi. Samoupravljanje mora izražati vse te manifestacije eksistence delavskega razreda.« ¹⁷ Drugače povedano, delavski razred ne more vzpostaviti samoupravljanja – kot široko pojmovanega sistema družbenih odnosov, v katerem je mogoče relativno najsvobodneje uresničevati dolgoročni družbeno-zgodovinski proces prehoda iz razredne v brezrazredno družbo – kot neorganiziran razred, ki deluje stihijno, izključno na podlagi empiričnih spoznanj in vsakdanjih izkušenj.

Svoje neposredne in zgodovinske interese in cilje lahko delavski razred doseže le tedaj, če je organiziran predvsem v združenem delu. Samoupravni položaj delavca v proizvodnji in delu je pravzaprav, kot poudarja Kardelj, temeljni in odločilni dejavnik in nosilec reprodukcije družbene lastnine; vendar pa takšen družbenoekonomski položaj in vloga samoupravno organiziranega delavca ne bi bila mogoča, če se ne bi opirala na organizirano in celo institucionalizirano moč delavskega razreda, združenih delovnih ljudi v družbenem delu. To stališče podkrepi z naslednjimi argumenti: »Posamezen delavec ali neorganizirani delavci ne morejo imeti dovolj ekonomske in politične moči, da bi se uspešno kosali s stihijskim pritiskom birokratskega in tehnokratskega monopola, ki nastopa v imenu avtoritete združenega dela in avtoritete države. To moč ima lahko samo organiziran delavski razred. Ta pa mora biti organiziran predvsem v samem združenem delu, v sklopu trdnega sistema medsebojnih ekonomskih odnosov, tj. pravic in dolžnosti oziroma odgovornosti. Razen tega

¹⁶ E. Kardelj: »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, četrta izdaja, ČZDO Komunist. Ljubljana, 1980, str. 26.

¹⁷ Prav tam, str. 171. V tej zvezi Kardelj v nadaljevanju pravi o samoupravljanju: »Tudi zato samoupravljanje ne more biti le nekakšen instrument zgolj empiričnega delovanja delovnih ljudi v uresničevanju njihovih vsakdanjih interesov v združenem delu, predvsem pa ne more biti instrument nekakšne spontane vladavine množic, saj bi to pripeljalo do deformacij celotnega samoupravnega sistema«. Nadalje govori o vlogi subjektivnih sil kreativne družbene zavesti, in sicer kot o organiziranem sestavnem delu sistema samoupravne demokracije in izrazu demokratske samoupravne aktivnosti samoupravnih skupnosti, ter pravi, da se zgodovinski procesi niso nikoli razvijali stihijno.

mora biti delavski razred organiziran tudi kot družbenopolitični dejavnik preko organizacij, kot so Zveza komunistov, sindikati, Socialistična zveza delovnega ljudstva itn.«¹⁸ Drugače povedano, gre za najširše organiziranje delavskega razreda tako v samoupravnih oblikah kot tudi v oblikah političnega organiziranja. Toda njegova organiziranost v združenem delu je temeljna predpostavka za njegov celotni družbeni položaj, predvsem pa položaj subjekta politične oblasti v družbi.¹⁹

4. Družbenopolitični položaj delavskega razreda

Kardelj piše: »Samoupravljanje v združenem delu in delegatski sistem sta »prava materialna temelja tudi za odločilni vpliv samoupravljanja in samoupravnih interesov na sistem državne oblasti, tj. v družbenopolitičnih skupnostih, ki izvajajo državno oblast od občine do federacije – kot tudi na uresničevanje demokratičnih pravic delovnih ljudi in občanov v razmerju do upravljanja z državno lastnino.«²⁰ Ta načelna, teoretska in politična stališča so zajeta v številnih Kardeljevih delih. Že l. 1954 je Kardelj to mnenje zelo jasno izrazil, ko je dejal, da je »za nas načelo samoupravljanja proizvajalcev izhodiščna točka vsake demokratične socialistične politike, slehernega socialističnega demokratizma« in da »mora revolucija, ki ne odpira vrat takšnemu razvoju, za daljši ali krajši čas nujno stagnirati v državno-kapitalističnih oblikah in birokratskem despotizmu«.²¹

Na najširšem teoretskem področju Kardelj opredeljuje samoupravljanje kot specifično obliko diktature proletariata in ta pojem istoveti s pojmom vodilne vloge neposrednih in zgodovinskih interesov delavskega razreda in delovnih ljudi v obliki samoupravnega in demokratičnega delegatskega sistema.²² Glede na nekatere teoretske spore o vsebini pojma »diktatura proletariata«, je Kardelj ta pojem označil kot termin, ki ima teoretski in družbeno-zgodovinski smisel, ne pa kot konkretno obliko političnega sistema. Po njegovem mnenju »diktatura proletariata ni oziroma ni nujno diktatura državnega aparata, državnega despotizma, ampak pojem za takšno oblast v družbi, v kateri ima delavsko gibanje, se pravi *njegovi neposredni in dolgoročni, zgodovinski interesi, nesporno vodilno vlogo v družbi*. Za nas torej diktatura proletariata ni oblika političnega sistema, ki preprečuje demokratizacijo družbe, ampak narobe,

¹⁸ E. Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, prav tam, str. 51–52.

¹⁹ Z organiziranostjo delavskega razreda Kardelj razume tudi njegovo povezanost s socialistično znanostjo (gl. uvodno besedo na skupni seji Predsedstva ZKJ in SFRJ, 18. maja 1973).

²⁰ E. Kardelj: »Svobodno združeno delo«, nav. d., str. 314–315.

²¹ E. Kardelj: »Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi«. Izbor iz del. knjiga III., IC »Komunist« 1979, str. 133. V tem delu je Kardelj že tedaj poudaril, da je za socialistično demokracijo bistveno to, da je proizvajalec organiziran, da bi tako vplival na odločujoče družbene organe, pa tudi, da mora biti moralno in materialno, torej po svoji zavesti in po svojem materialnem in drugih interesih sposoben izvajati takšen vpliv, ki bo hkrati pogojen tudi s kolektivnim družbenim interesom.

²² Gl. razpravo na IX. kongresu ZKJ, 21. junij 1978.

oblast, ki naj varuje proces demokratizacije družbe in široko odpira poti demokratizacije na področju socialističnega samoupravljanja.«²³ V tem Kardelj vidi zgodovinski smisel diktature proletariata.

»Tega cilja pa ni mogoče postaviti niti uresničiti, če izhaja iz človeka kot *abstraktnega političnega državljana*, ali iz delavskega razreda kot nekakšnega abstraktnega ideološkega pojma, ne pa iz *konkretnega človeka*, osvobojenega eksploatacije in podrejanja političnemu monopolu vseh vrst, ki je *neposreden nosilec celotnega kompleksa parcialnih in družbenih interesov* in iz *konkretnega delavskega razreda*, ki ni seštevek ljudi, marveč zapleten sistem odnosov med njimi, odnosov vzajemne odvisnosti in odgovornosti, medsebojnih pravic in obveznosti, individualnih in skupnih interesov, ki jih je moč uresničevati samo v vzajemni odvisnosti itd.«²⁴ Smisel teh Kardeljevih besed je, da položaj delavskega razreda v sistemu socialistične samoupravne demokracije ni sinonim za abstrakten političen subjekt.

Razvoj samoupravljanja torej ne pomeni zgolj vzpostavljanja demokratičnih odnosov, ampak predvsem odpiranje poti svobodnejšemu razvoju družbenolastninskih odnosov; v sebi nosi namreč tudi obrambne mehanizme proti odtujevanju sredstev za proizvodnjo in reprodukcijo v družbeni lastnini od delavcev in njihovega dela. To je, po Kardeljevem mnenju, bistvo osvobajanja dela in delovnega človeka.

Seveda samoupravljanje omenjenih teženj ne preprečuje avtomatično in v teh odnosih in procesih ne more biti avtomatizma: »Toda – pravi Kardelj – ne glede na to, ima delovni človek v pogojih samoupravljanja bistveno več moči, možnosti in spodbud, da vzpostavlja ali pa bolj ali manj močno vpliva na ustvarjanje pogojev, v katerih lahko postane subjekt lastnine in družbene reprodukcije.«²⁵

Ko je govoril o razmerju med združenim delom in političnim sistemom kot njegovo nadgradnjo, je Kardelj poudaril, da mora biti to razmerje funkcija samoupravnih produkcijskih odnosov, da mora socialistična samoupravna družba »razvijati svoj politični sistem ne le v smeri zagotavljanja in nadaljnje krepitve vodilne vloge interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, ampak tudi v smeri kar najneposrednejše integracije tega sistema s samoupravno združenim delom in s samoupravno organiziranimi interesnimi skupnostmi.«²⁶

Kardelj opredeljuje delegatski sistem kot instrument in najmočnejše orožje v rokah delavskega razreda kot subjekta politične oblasti in kot najbolj demokratično obliko vladavine delavskega razreda in vseh delov-

²³ E. Kardelj: »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, str. 84.

²⁴ Prav tam, str. 81.

²⁵ E. Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, prav tam, str. 45. Malce pred tem je Kardelj opozoril, da v sedanjih fazi revolucionarne preobrazbe naše družbe . . . spontani razvoj razmerij moči nosi v sebi potencialne možnosti socialnih in razrednih razlikovanj, oziroma teženj po restavraciji državno lastniških, skupinskolastniških in zasebno lastniških razmerij.

²⁶ E. Kardelj: »Idejne in politične izhodiščne točke za spremembo ustave«, izdaja »Samoupravljanje«, knjiga IV., »Svetlost«, Sarajevo, 1979, str. 96.

nih ljudi ter opozarja, da »moramo brezpogojno izhajati iz predpostavke, da more delegatski sistem funkcionirati samo pod pogojem, da je instrument organiziranega delavskega razreda, organiziranih delovnih ljudi.«²⁷

Načelo neposrednega delegiranja v organe oblasti pomeni, da oblast ne pripada nekemu povsem abstraktnemu in politično izraženemu delavskemu razredu, temveč pripada, pravi Kardelj, konkretno organiziranemu delavskemu razredu in drugim samoupravnim skupnostim, v katerih neposredno uresničuje svoje delovne in druge družbene ter življenjske interese, pripada pa tudi njegovim razrednim organizacijam. Vsebina in cilj organizirane delavske oblasti je pravzaprav organiziranje in razvijanje družbe kot svobodne skupnosti proizvajalcev.

5. Delavski razred – subjekt osvoboditve dela

V raziskovanju delavskega razreda kot subjekta osvoboditve dela izhaja Kardelj iz Marxovih pogledov. »Boj za samoupravljanje je namreč najbolj neposredna oblika boja za svobodo delovnega človeka, za svobodo njegovega dela in ustvarjanja, za njegov odločujoči vpliv v družbi. Nosilec boja za vsestranski razvoj samoupravljanja in za njegovo krepitev kot prevladujoče oblike socialističnih družbenih odnosov ne more biti nihče drug kot samo delavski razred, delovni ljudje, njihov družbeni interes, njihova zavestna družbena akcija, ki jo vodijo najnaprednejše sile socialistične družbe, predvsem Zveza komunistov.«²⁸

V tem procesu so bistvenega pomena neposredni in zgodovinski interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. To so vprašanja, ki imajo najširšo teoretsko in družbeno težo, njihova ekonomska funkcija pa izreden pomen. Ko govori o interesih, Kardelj poudarja, da sta ekonomska vsebina in težnja tega interesa v postopnem premoščanju protislovij razredne družbe, ki so človeka-delavca ločevala od pogojev, sredstev in plodov njegovega dela.

Ko govori Kardelj o zgodovinskem interesu delavskega razreda – pri čemer ne pušča v nemar tudi njegove konkretne strukture – ga pojmuje kot procese prevladovanja lastniškega monopola, preseganje mezdnih odnosov in buržoaznega prava v delitvi, polno uveljavitev socialističnega samoupravljanja in ustvarjanja brezrazredne družbe.²⁹

Gospodarjenje s presežnim delom, kakor poudarja Kardelj, objektivno pripelje delavski razred v položaj vodilnega in najbolj dejavnega

²⁷ Gl. Uvodna beseda na skupni seji Predsedstva ZKJ in SFRJ, 18. maj 1973.

²⁸ E. Kardelj: »Ekonomski in politični odnosi v samoupravnih socialističnih družbi«, nav. d. str. 296.

²⁹ E. Kardelj: »Delavski razred, birokratizem in ZKJ«, knj. X., str. 32. Kardelj precizira: »Kajti današnji in jutrišnji interesi delavskega razreda, s tem pa tudi neposredni interesi človeka na delovnem mestu . . . se uresničujejo očitno, če se premagujejo in presegajo vse tiste državno-kapitalistične in mezdne kategorije, ki so se na neki način ohranile v družbeno-ekonomskih, to je proizvodnih odnosih socialistične družbe skupaj s tistimi ekonomskimi odnosi, ki se uresničujejo, kakor pravi Marx, po ‚buržoaznem pravu‘, to pa so: blagovna proizvodnja, trg, delitev po delu itd.« Prav tam, str. 24–25.

subjekta družbenega napredka, ki mora imeti ne le vodilno vlogo v idejnem pogledu, ampak tudi oblast v tej družbi: »Cilj in smisel samoupravljanja in socialistične demokracije, zgrajene na samoupravljanju, je v našem času prvenstveno v tem, da sami delovni ljudje, čim bolj demokratično razrešujejo protislovja, ki objektivno obstajajo in vedno znova nastajajo v razvoju družbenih odnosov, pa tudi človekove družbene zavesti. Zgodovinsko gledano je samoupravljanje oblika socialističnih produkcijskih odnosov, v katerih je moč z relativno najmanj krizami, ovirami in deformacijami uresničiti družbene procese, ki vodijo h komunizmu, oziroma – kot je rekel Marx – k ‚družbi svobodnih proizvajalcev‘.«³⁰

In končno: ko Kardelj ocenjuje samoupravljanje kot sistem socialističnih proizvodnih in družbenoekonomskih odnosov in s tem tudi kot pot in obliko osvoboditve dela, opozori tudi na najširši smisel tega procesa ter poudarja, da bo na ta način »postopno odmirala tudi sama kategorija presežnega dela kot ostanek razrednih odnosov« in da je to »obenem . . . tista edina pot osvobajanja dela in delovnega človeka, na kateri se sam delavski razred resnično spreminja in kot razred izginja«.³¹

---

³⁰ E. Kardelj: »Samoupravljanje lahko uresniči samo dobro organiziran delavski razred«. Izdaja »Samoupravljanje«. Knjiga I., »Svetlost«, Sarajevo, 1973, str. 4.

³¹ E. Kardelj: »Razredna pozicija Zveze komunistov danes«, »Problemi naše socialistične graditve«, knj. X., str. 206.